

MAKROREGIONÁLIS MANÓVEREK EGY KLASSZIKUS ÜTKÖZŐZÓNÁBAN: A HÁROM TENGER KEZDEMÉNYEZÉS GEOPOLITIKAI ALAPJAI ÉS KILÁTÁSAI

MOZGA GÁBOR

MACRO-REGIONAL MANOEUVRES IN A CLASSICAL BUFFER ZONE:
THE GEOPOLITICAL FOUNDATIONS
AND PROSPECTS OF THE THREE SEAS INITIATIVE

Abstract

Nowadays, the global geopolitical landscape is characterised by unpredictability, turbulence, and rapidly changing circumstances. These trends are especially relevant in Central and Eastern Europe (CEE), between Germany and Russia, where the fragmentation of the political space, currently characterized by small states, has been a constant staging area and buffer zone for neighboring powers at least since the emergence of classical geopolitical theories. Contemporary Poland, however, stands out in many aspects among the CEE states and could theoretically be one of the leading powers in the region. In parallel with its geopolitical weight, its advocacy capacity has also increased significantly in recent times. For almost 10 years, its own geo-economic initiative, the Three Seas Initiative (3SI), has been steadily emerging as the region's most significant internally inspired response to the geopolitical threats facing the region.

Keywords: geopolitics, central and eastern Europe, three seas initiative, intermarium, Poland

Bevezetés

Az I. világháború lezárását követően a korabeli nagyhatalmak által dominált birodalmi terek jelentős mértékben széttorozodtak az európai kontinensen. Felbomlott az Osztrák-Magyar Monarchia, a cári Oroszország, az Oszmán Birodalom, illetve a Német Császárság. Számos új, magát nemzetállamnak tekintő ország jött létre a Kelet-Európai síkságon, a Kárpát-medencében és a Balkán-félszigeten is. A határok szerepe és elválasztó funkciója, illetve a nemzeti identitás fontossága felértékelődött. Ezzel párhuzamosan a Finnországtól Görögorszáig létrejövő független országok (melyek egy része korábban már rendelkezett saját, önálló államisággal) egy teljesen megváltozott geopolitikai környezetben találták magukat.

Sir HALFORD J. MACKINDER (1861–1947), a brit geostratégia meghatározó gondolkodója az 1919-es Heartland-tézisében „Stratégiai kiegészítés” névvel illette ezt az észak-déli irányú térséget, melynek funkciója Németország és Oroszország elválasztása és együttműködésük megakadályozása lett volna, biztosítva ezáltal a brit hegemoniát a kontinens és egész Eurázsia felett (MACKINDER, H. J. 1919). Az említett országok között megszülető kisállamok az 1930-as évektől egyre fenyegetőbb szomszédokkal találták szemben magukat. Nyugati irányból a nemzetiszocialista Harmadik Birodalom, kelet felől a pedig bolsevik Szovjetunió is határozott elképzelésekkel rendelkezett a térséget illetően, amit a saját befolyási övezetüknek, meghódítandó területüknek tekintettek.

1795-ös harmadik felosztása után 1918-ban visszakérült a térképre a független Lengyelország, mely demográfiai, diplomáciai, gazdasági és katonai erejével, ezáltal geopolitikai súlyával és kezdeményezőképességével napjainkban is kiemelkedik a régió államai közül. Varsó a két világháború közötti időszakban a saját ihletésű Intermarium-koncepciókra alapozva kívánta megszervezni a köztes-európai térséget az említett tota-

litáriánus diktatúrákkal szemben. Célja egy katonai-politikai-védelmi szövetség kialakítása volt a régió hasonló helyzetben lévő országaival, amely azonban nem sikerült a belső politikai ellentétek és az 1939-es német és szovjet megszállás, majd a hidegháborús korszak miatt.

A 2014-es majdani, kelet-ukrajnai és krími eseményeket, illetve Oroszország 2022-ben Ukrajna ellen indított háborúját követően ismét megnőtt az érdeklődés a régió iránt, ahonnan többféle választ is megfogalmaztak az érintettek. Ezek közül a legjelentősebbnek a lengyel és horvát segítséggel 2016-ban elindított Három Tenger Kezdeményezés (3SI: Three Seas Initiative) tekinthető, mely jelenleg 13 tagot számlál. Az Intermarium-koncepciókon finomítva, ám azoknál több partnerre kiterjedően, kizárólag holisztikus gazdaságfejlesztési projektekre alapozva kíván egy nagyléptékű észak-déli irányú együttműködést megvalósítani a Balti-, Adriai- és Fekete-tenger között.

Jelen publikáció arra a kutatási kérdésre keresi a választ, hogy milyen geopolitikai pozíciókkal rendelkezik napjainkban a Három Tenger Kezdeményezés? Ehhez kapcsolódóan elhelyezi a 3SI régióját a földrajzi-kulturális-biztonságpolitikai térben, feltárja a kezdeményezés szellemi gyökereit és működésének fő motivációit, illetve saját, nyilvános úton közzölt eredményeit. Hipotézisként a következő fogalmazható meg: a 2016-ban Varsóban alapított Három Tenger Kezdeményezés újabb régióbeli országokkal bővítve és a kooperáció elmélyítésével szignifikáns mértékben képes erősíteni Köztes-Európa geopolitikai pozíciót a regionális és a nemzetközikörnyezetben. Módszertanát tekintve a releváns hazai és nemzetközi szakirodalom feltárását, illetve a 3SI hivatalos honlapján elérhető statisztikai adatok és az ún. Közös Nyilatkozatok dokumentumainak elemzését alkalmazza a kutatás.

Köztes-Európa mint geopolitikai és geostratégiai régió

Köztes-Európa, mint térkonceptió először az első világháború időszakában jelent meg a földrajz- és történettudományban, jelentős etnikai, hadászati-stratégiai, határkutatási és geopolitikai vonatkozásokkal. Pontos elhelyezkedésének és fogalmának meghatározása azonban történelmi koronként változott (BELUSZKY, P. 1996). Eredetileg a német goeográfus ALBRECHT PENCK (1858–1945) nevéhez köthető (*Zwischeneuropa* néven), aki a Fehér-tengertől a Boszporuszig terjedő, Németország által vezetni kívánt nagytérseget értette alatta. E régió szerinte nyugati irányban Németország mellett magában foglalja a mai Svédország, Dánia, Svájc és Olaszország területét, keleti határai pedig a mai Finnország, a Baltikum, Fehéroroszország és Lengyelország térsége, illetve Ukrajna Dnyeper-folyótól nyugatra eső részei (PENCK, A. 1915).

Mivel nem egyértelműen és nem kizárólag földrajzi, hanem egyben politikai-történelmi fogalom is, pontos definíciójának megállapítása nehézségekbe ütközik. A több, egymással párhuzamosan és gyakran következtelenül használt lehatárolásokra utal, hogy megjelenhet pl. a Belső-Európa, Kelet-Európa, Kelet-Közép-Európa és a Délkelet-Európa megnevezés, továbbá a leggyakrabban Köztes-Európa szinonimájaként emlegetett Közép-Európa is (NAGY M. M. 2014).

Közép-Európa (Mitteleuropa) alapvetően egy pángermán ihletésű, nacionalista szempontú térkonceptió volt, mely a nagynémet egység kérdéskörével és a gazdasági térhódítással foglalkozott (ATKINSON, D. – DODDS, K. 2000). E gondolatok már 1848-tól megjelentek, de jelentősebb hatást FRIEDRICH NAUMANN (1860–1919) német politikus 1915-ös „*Mitteleuropa*” c. könyve váltott ki az első világháború folyamán. Gondolatai szerint a Német Császárságnak és az Osztrák–Magyar Monarchiának (mint centrum-

nak), valamint az Északi-, a Balti- és az Adriai-tenger vidékének politikai és gazdasági szempontból integrált egységgé kell válniuk (NAUMANN, F. 1915). Később, a hidegháború korszakában Közép-Európát inkább történelmi-kulturális fogalomként használták értelmiségi körökben, melynek célja az itteni népek (pl. csehek, lengyelek és magyarok) Szovjetuniótól való elkülönítése és a Nyugathoz való tartozás hirdetése volt (SZÜCS J. 1981; KUNDERA, M. 1983).

OSKAR HALECKI lengyel történész (1891–1973) hasonló alapok mentén Kelet-Közép-Európának nevezte a német nyelvterület és a belarusz-ukrán nyelvhatártól nyugatra elhelyezkedő térséget, amely a Baltikumot, Lengyelországot, a cseh és szlovák területeket, a Duna-medencét és a Balkánt is lefedi (HALECKI, O. 1952). Történelmi aspektusok alapján ez Közép-Európa keleti fele, míg a másoknak a germán birodalmi hagyományok által dominált Nyugat-Közép-Európa tekinthető (HALECKI, O. 1950). A kelet-közép-európai népek folyamatosan kapcsolatban álltak Nyugat-Európával, azonban saját nemzeti kultúrát alakítottak és fejlesztettek ki az évszázadok során, melyek hozzájárultak a közös európai civilizáció fejlődéséhez (HALECKI, O. 1952).

Geopolitikai régióként Köztes-Európa alapvetően a német és az orosz érdekszféra között elhelyezkedő területeket jelenti (PÁNDI, L. 1995, MEZŐ, F. 2001). Tudománytörténeti gyökerei többek között a már említett Penck-féle Köztes-Európához, a különböző nagynémet Közép-Európa koncepciókhoz, a Mackinder által használt Stratégiai kiegészítésig és Halecki történelmi-kulturális értelemben vett Kelet-Közép-Európa definíciójáig vezetnek vissza. Közös ezekben a teóriákban, hogy meghatároznak egy, az adott történelmi korszaknak megfelelő német és orosz erőter közötti térséget, melyhez különböző jellegzetességeket és funkciókat társítanak: pl. a német befolyási övezet alárendelt régiója; ütköző/elválasztó zóna Európa nyugati és keleti része között; vagy az orosz kultúrától és a Szovjetuniótól hangsúlyosan különböző, sajátos karakterjegyekkel bíró európai térség.

Napjaink geopolitikai gondolkodásában továbbra is a „klasszikus” szerepkörök és pozíciók dominálnak a térséget illetően. Ezek jellemzően civilizációs és biztonsági ütközőzónaként (HUNTINGTON, S. 1995; KAPLAN, R. D. 2012, 2017; FRIEDMAN, G. 2015), nyíltan az orosz érdekszféra részeként (DUGIN, A. 1996, 2012, 2015), esetleg kapurégióként (COHEN, S. B. 2003, 2009) vagy új hatalmi erőcentrumként (NAGY M. M. 2014) azonosítják Köztes-Európát.

Közigazgatási és adminisztratív értelemben elsősorban egy, a mai Németország és Oroszország között elhelyezkedő, Finnországtól Görögorszáig (és Ciprusig) húzódó, észak-déli kiterjedésű sajátos politikai földrajzi, történeti és kulturális régióként definiálható, az állandó nagyhatalmi jelentét miatt szignifikáns geopolitikai szereppel. A köztes-európai államter rendkívül felaprózódott, ún. kisállamok sokasága tölti ki a régió államterét az I. világháború vége óta. A fenti logikát követve országait napjainkban az említett országokon kívül a balti államok (Észtország, Lettorság és Litvánia), Lengyelország, Fehéroroszország, Ukrajna, Csehország, Szlovákia, Magyarország, Románia, Moldova, továbbá a volt jugoszláv tagállamok jelenlegi területe (Szerbia, Montenegró, Szlovénia, Horvátország, Bosznia-Hercegovina, Koszovó és Észak-Macedónia) illetve Albánia, Bulgária és Ausztria alkotják. Ausztria a többi tagállamhoz képest speciális helyzetben van. Német nyelvterületű országgént a német geopolitikai erőter része. Az I. világháború után azonban a köztes-európai országokhoz hasonlóan maga is „kisállammá” vált. Az ország tartósan nem tartozott a keleti blokkhoz és EU tagsága ellenére nem NATO tag, viszont tagja a Három Tenger Kezdeményezésnek Földrajzi helyzetéből fakadóan fontos „hub” Közép- és Nyugat-Európa között (GÓRKA, M. 2018).

Köztes-Európa, Közép- és Kelet-Európa regionális földrajzi megközelítésben jól elkülöníthető Európa más nagyrégióitól. Európa más nagytérségeitől eltérő karakteres

társadalmi és gazdasági jegyekkel (pl. EU-n belül alacsonyabb gazdasági teljesítmény, termelékenység, kutatás-fejlesztési teljesítmény, jövedelmek, magasabb gazdasági növekedés, alacsonyabb képzettség, az ipari technológiával épült lakások magas aránya stb.) jellemezhető a történelmi távlatokban és a jelenkorban egyaránt (DAMSGAARD, O. et al. 2011). Szintén fontos, hogy hierarchikus centrum-periféria kapcsolatok fűzik a környező európai térségekhez, napjainkban elsősorban a nyugat-európai centrumterületekhez. Utóbbi reláció megmutatkozik a gazdasági teljesítményben (SALAMIN G. 2015), a térszerkezetben (JENEY L. 2006, SALAMIN G. 2015), de bizonyos értelemben még a fejlesztési erőforrások elosztása során is (PÉTI M. et al. 2024). A jövőformálásra irányuló szakpolitikákban, a köztervezésben és a köztervezésben pedig a perifériák egyfajta jótanuló jelenségeként egy átlagon felüli európaizálódás figyelhető meg itt (SALAMIN G. 2019a, 2019b; SALAMIN G. – PÉTI M. 2021).

Köztes-Európa geográfiai helyzetéből fakadó stratégiai fekvése és általános hadászati szerepe miatt a régió markáns geopolitikai meghatározottsággal és szerepkörrel rendelkezik a klasszikus geopolitikai elméletek kialakulása óta egészen napjaink ezirányú tudományos és döntéshozói gondolkodásáig. Demográfiai, gazdasági, diplomáciai és katonai képességeket tekintve a térség vezető állama elméletileg Lengyelország lehetne. Az ország geopolitikai súlya az elmúlt évtizedben jelentősen megnőtt és ezzel párhuzamosan saját geoökonómiai projektkezdeményezést hozott létre (Három Tenger Kezdeményezés). A régió belső kulturális és társadalmi-gazdasági határai, illetve geopolitikai jellemzői folyamatos mozgásban és változásban vannak napjainkban is (IGARI A. 2022). Oroszország 2022-ben indított ukrajnai invázióját követően a lengyel állam, tágabban értelmezve pedig az egész köztes-európai térség fontossága felértékelődött, mely tendencia a jövőben is folytatódhat a háború intenzitásának és kiterjedésének függvényében.

Történeti kontextust tekintve a régióval kapcsolatos tudományos geopolitikai és geostratégiai gondolkodást alapvetően a XIX. és XX. századi gyarmatbirodalmi vetélkedések (pángermán és brit birodalmi elméletek: pl. RATZEL, F. 1897, 1897; HAUSHOFER, K. 1928, 1939a, 1939b, 1941a, 1941b, 1941c, 1943; MACKINDER, H. J. 1904, 1919), majd a XX. század világháborús eseményei (német, orosz, szovjet, illetve lengyel teóriák) illetve a hidegháború korszaka (angolszász elméletek: pl. SPYKMAN, N. 1942, 1944; KISSINGER, H. 1969; BRZEZINSKI, Z. 1986) határozták meg. Az említett fogalom (*Zwischeneuropa*, *Europe-In-Between*) először 1915 után, majd a geopolitika, mint önálló tudományág több évtizedes diszkreditációját követően, a hidegháború korszakában és később a rendszerváltozást követően került be hazai- és a nemzetközi akadémiai élet, illetve a politikai közbeszéd szóhasználatába.

Természetföldrajzi lehatárolásában a geográfiai tényezők kevés támpontot nyújtanak (Penck csak a Fehér-tengert és a Boszporuszt említette), mivel határait inkább az említett nagyhatalmi rivalizálások definiálták, az egyes történelmi korszakok nemzetközi kapcsolatainak és általános stratégiai, hadászati viszonyainak megfelelően. Maga a geopolitika fogalma is a vizsgált térséghez kapcsolódóan született meg. Ehhez aktívan hozzájárultak a német és a cári orosz expanziós törekvések (pángermán terjeszkedés, Raum-Lebensraum kérdései; pánszlávizmus), illetve a brit birodalmi érdekek (hegemónia biztosítása az európai kontinensen pl. a Mackinder által javasolt ún. „Stratégiai kiegészítés” övezete) szembenállásai révén. A korra jellemző földrajzi determinációs szemlélet is szignifikáns mértékben befolyásolta a megjelenését. A geopolitika tudománya kezdetektől fogva holisztikus szemléletű, nem korlátozható csupán a földrajz és a politika területére. Ennek egyik fő oka, hogy már az első akadémiai iskolateremtői és művelői között is megtalálhatók voltak a geográfusok mellett a szociológusok, politológusok, diplomaták, katonai szakértők, biológusok és a történészek is.

Geostratégiai és biztonságpolitikai megközelítésből olyan „klasszikus” ütközőzónák találhatók itt, mint a Balkán-félsziget és a Kárpát-medence, tágabb képet tekintve pedig a Kelet-Európai-síkság térsége: Finnország déli része, a jelentős orosz kisebbségi közösségek lakta balti államok, Lengyelország, a Moszkva befolyása alatt álló Fehéroroszország, illetve Ukrajna és Moldova területe. Utóbbi állam esetében a transznisztriai befagyott konfliktus is meghatározó. A térségben található továbbá a kalinyingrádi orosz terület is, illetve a stratégiai fontosságú suwalki-folyosó. A vizsgált nézőpont szorosan összefügg a földrajzi adottságokkal: a katonai-hadászati szempontból csekély védelmi lehetőségeket és gyors haladási irányt biztosító alföldi területek által dominált táj, ahol fontos kereskedelmi-infrastrukturális útvonalak találkoznak és stratégiai-védelmi szempontból a hegységeknek és folyóvölgyeknek kiemelkedő szerep jut a katonai tervezés során.

Közös történelmi vonásokat tekintve meghatározó pl. a nagy földrajzi felfedezésekből és az aktív gyarmatosítás folyamatából való kimaradás, a kései iparosodás, a szocialista korszak öröksége, illetve az energiafüggőség és a nagyhatalmak közötti fekvés (BERNEK Á. 2014, 2018). Ide sorolható még a balkáni és a keleti területeken konzerválódott gazdasági fejletlenség részben a török és a tatár uralom miatt, illetve a Nyugat-Európához képest félperiférikus gazdasági helyzetbe való kerülés az újkor óta (SZÜCS J. 1981). Napjaink kollektív történelmi „örökségeiként” említhetők továbbá a nemzetiségi viszályok (nyelvhasználati tiltások) és az irredentizmus egyes megjelenései (BOTZ L. 2010).

Az I. és a II. világháború határrendezései, a hidegháborús korszak végén felbomló Szovjetunió, majd a lokális konfliktusok (pl. délszláv háború) jelentős mértékben szétteredezték a régió államterét. Új államok keletkeztek, meglévők bomlottak fel és a határok nagymértékben átrajzolódtak. A határok módosításával jelentős lélekszámú lakosság és nemzeti, illetve etnikai kisebbség került az új országok fennhatósága alá. Ebben a térségben, a képzeletbeli Szczezin–Trieszt választóvonalától keletre gyakori jelenségnek számít, hogy az etnikai, nyelvi és az államhatárok nem fedik le egymást (BOTLIK ZS. 2016). Ezért további közös pontnak számít még az etnikai és nyelvi nacionalizmus megjelenése, illetve az állandó határviták jelensége (BIBÓ I. 1946).

A vizsgált államok modern kori nemzettudatát tekintve általánosságban közös vonásként azonosítható a nemzetállami berendezkedés idealizálása, az állandó fenyegetettség érzése, a birodalomellenesség, illetve a Nyugat és a Kelet között betöltött hidszerep (PÁNDI L. 1995), ugyanakkor az euroatlanti integráció és az erre vonatkozó törekvések is. Fontos megjegyezni, hogy a birodalomellenesség jellemzően a külső birodalmakhoz való hozzáállást jelenti, hiszen önálló kezdeményezésű, helyi birodalmak vagy jelentősebb államalakulatok is kialakultak a területén és ezek saját történelmi megítélése értelemszerűen pozitívabb (pl. I. Nagy Lajos király birodalma, IV. István szerb király (Stefan Dusan) balkáni birodalma, Hunyadi Mátyás birodalma vagy a Lengyel–Litván Unió).

A nemzetközi együttműködések térkonceptciói kevés esetben ragadták meg e számos elméleti és valóságos társadalmi, gazdasági és politikaformálási jelenség által lehatárolható nagytérség teljes egészét, akár a történelmi időben, akár napjainkban. A XX–XXI. század fordulójának egyik fontos kezdeményezése volt az euroatlanti együttműködések kiterjesztése e térség számos országára. Ugyan mindeközben megfigyelhetők az ettől eltérő irányú kapcsolatépítések is (MEGYESI Z. – SALAMIN G. 2021), de a nyugati, euroatlanti dominancia nem kérdéses. Emiatt viszont nem meglepő, hogy e folyamat konfliktusokat generált a nagytérség keleti nagyhatalmi szomszédjával, Oroszországgal. Még napjaink térségtől távol elterülő felemelkedő nagyhatalma, Kína is koncepcionálja e teret, sőt, az előzőektől eltérően gyakorlatilag megragadja a régió egészét a 16 + 1 (jelenleg 14 + 1) gazdasági és kulturális együttműködés kezdeményezésével, amely az új kínai geostratégia, az Új Selyemút egy fontos pillérének is tekinthető (KOCsis J.B. et al. 2017). A jövőben

az egész Selyemút Övezet, azaz az eurázsiai térség hatalmas gazdasága ereje (JENEY L. – VARGA Á. 2017) közelebb kerülhet Köztes-Európához. Szintén nem meglepő, hogy a kínai manővereket sokszor gyanakodva fogadják a nyugat-európai centrumtérsg államai (BÉRES B. et al. 2017).

Igazán izgalmas ezért, hogy vajon milyen indíttatásúak és hogyan építkeznek az e nagytérsgen belülről induló és a nagytérsgét koncepcionáló nemzetközi együttműködési kezdeményezések közül az Intermarium-koncepciók. Jelentőségük abban is rejlik, hogy ezek egy lényegesen nagyobb földrajzi teret kívánnak lefedni és határozottabb, illetve holisztikusabb ambíciókkal rendelkeznek, mint a többi belső ihletésű kezdeményezés (pl. Visegrádi Négyek; Slavkovi Háromszög; Balkáni Négyek, Bukaresti Kilencek).

Az Intermarium-koncepciók hatásai a térségben

A Három Tenger Kezdeményezés szellemi bázisának gyökerei főként az I. világháború utáni lengyel külpolitikai gondolkodásig vezetnek vissza. Jelen fejezet ezért feltárja a régió belüli, elsősorban lengyelországi kezdeményezésű releváns teóriákat. Ezek döntő része az *Intermarium* (Międzymorze, Zwischenmeer, Tengerköz) koncepciója körül csoportosul. Az egyes alapítók és résztvevők, illetve akadémiai kutatók és a szakpolitikai újságírók is gyakran hivatkoznak a 3SI-vel kapcsolatban az Intermariumra (pl. FRIEDMAN, G. 2017; SCHMIDT, A. 2017; China-Cee Institute 2020; BARTOSZEWICZ, M. G. 2023; KORNIS, V. 2022).

Az Intermarium, mint lengyel ihletésű elképzelés Köztes-Európa területének főként északi és középső részét a belső erőforrásokra és kapcsolatrendszerekre alapozva, a közös történelmi alapokra támaszkodva, külső nagyhatalmi befolyás nélkül kívánta egyesíteni és megszervezni (KURECIC, P. 2018). A Tengerköz alapvetően a Balti-, Adriai és a Fekete-tenger közötti régióként jelent meg, esetenként kiegészítve az Égei-tengerrel és a Kaukázus régiójával is. Nem egy teljesen új elképzelésnek számít tehát, viszont alap gondolatai az orosz-ukrán konfliktus 2014-es eseményeit követően a Három Tenger Kezdeményezés formális keretei között újjászületettek a geopolitikai szinten.

Szellemi előfutárának ADAM JERZY CZARTORYSKI (1770–1861) lengyel nemes és diplomata 1830-ban megjelent könyve, az „*Esszé a diplomáciáról*” (*Essai sur la diplomatie*) tekinthető. Ebben az Oroszország jelentette fenyegetésre hívta fel a figyelmet. Északi és keleti irányból nehezen megközelíthető és elfoglalható birodalomként a moszkvai vezetés erőteljes terjeszkedésekbe kezdett nyugati és déli irányban, melyek Czartoryski szerint közvetlenül veszélyeztették Európát és a lengyel államot. Az orosz előrenyomulás megállítására a történelmi Lengyel–Litván Nemzetközösség (1569–1795) föderatív alapokon való felélesztését és újragondolását javasolta a csehek, a szlovákok, a magyarok, a románok és a délszlávok részvételével. Lengyelország, mint közvetítő jelenik meg Magyarország és az említett nemzetek között (CZARTORYSKI, A. 1830).

A Lengyel–Litván Nemzetközösség (lengyelül: Rzeczpospolita) történelmi és politikai öröksége az egész lengyel geopolitikai gondolkodást alapjaiban meghatározta és emlékezete a napjainkban is átszövi az egyes politikai aktorok stratégiaalkotását és hatással van a régióra (NOWAK, A. 2004). Egyben idealizált igazodási pontként, a lengyel állami nagyság egyik „aranykoraként” is megjelenik.

A kereszténység védőbástyájaként (*Antemurale Christianitatis*) is emlegetett Nemzetközösség területe a XVI. századi fénykorában kiterjedtebb volt, mint a korabeli Franciaország, Hollandia és Belgium együttvéve. Ennek ellenére a nyugati történelemszemléletben egy periférikus határvidéknek számít, de legjobb esetben is egy civilizációk

közötti térnek tekintik (CHODAKIEWICZ, M. 2012). Történelmi szempontból nyugati, de ugyanakkor sajátos, keleti és nyugati jellegzetességeket egyaránt ötvöző fejlődési pályával rendelkezik (CHODAKIEWICZ, M. 2012). 1795-ben Lengyelország harmadik felosztásának következményeként az államalakulat felbomlott és a lengyel függetlenség egészen az I. világháború végéig, 1918-ig megszűnt létezni.

Politikai diskurzus és külpolitikai kormányprogram-tervezetek szintjén az Intermarium fogalma meghatározó volt a két világháború közötti lengyel geopolitikai gondolkodásban. JÓZEF PIŁSUDSKI (1867–1935) révén az említett koncepció hivatalos állami támogatást is kapott. A lengyel marsall és államférfi 1918 és 1922 között a Második Lengyel Köztársaság államfője, majd az 1926 és 1935 közötti autoriter rendszer vezetője volt. Az I. világháború után az Intermarium-projekt a német és az orosz (illetve később szovjet) birodalmi törekvések ellenpólusát volt hivatott betölteni, biztosítva ezzel Lengyelország függetlenségét és hegemoniáját a köztes-európai régióban (PACZKOWSKI, A. 2003).

A Tengerköz pontos földrajzi lehatárolására és kiterjedésére vonatkozó lengyel elképzelések az aktuális világpolitikai viszonyoknak megfelelően folyamatosan változtak, több verzió is napvilágot látott. Piłsudski egyik javaslata egy olyan Intermarium víziót vázolt fel, mely észak-déli irányban a Jeges-tengertől a Földközi-tengerig (Skandináviától egészen Görögorszáig), illetve a Balti-tengertől a Fekete-tengerig húzódott volna. A szuverén nemzetállamok láncolatát magában foglalta volna Lengyelországon kívül pl. a balti államokat, Ukrajnát és néhány kaukázusi országot is (FEDORENKO, A. et al 2022). A federalizációs tervek túlmutattak a történelmi lengyel magterületeken és az egész posztkommunista „Új Európát” kívánták megszervezni (CHODAKIEWICZ, M. 2012).

Az Intermarium konkrét ethosát tekintve a *prométheizmus* jelenik meg, mint hátterideológia. Ennek lényege, hogy Lengyelország civilizációs küldetéssel is rendelkezik (a keresztény Európa megmentése), melynek során elviszi a szabadság lángját az orosz/szovjet elnyomás alatt élő népeknek. A lengyeleket érő fenyegetés a szomszédos nemzetek irányából ezért még inkább szükségessé teszi az egy tömbbe való tömörülést (SCHMIDT, A. 2012). A tartósan jó kapcsolatok és az átfogó, stabil szövetség kialakítását azonban megakadályozták a régió nemzetiségi ellentétei és a nagyhatalmi támogatás hiánya (CREȚU, V. 2018).

Piłsudski halála után (1935) Lengyelország JÓZEF BECK (1894–1944) külügyminiszter vezetésével újrafogalmazta az Intermarium tervet, melyet a *Harmadik Európa* (Trzecia Europa) névvel illették, Lengyelország, Magyarország és Románia részvételével (LUKASIEWICZ, S. 2010), igaz az országok pontos névsora gyakran változott. Ennek egyik oka, hogy az 1930-as évek turbulens bel- és külpolitikai viszonyai között alkották a pragmatikus szemléletű geopolitikai fogalmat. Az I. világháború óta megváltozott európai erőviszonyok során létrejött egy Németország vezette fasiszta tömb, illetve egy Nagy-Britannia és Franciaország vezette nyugati blokk. Ezek alternatívája lett volna a Harmadik Európa, egy közép-európai tömb, Lengyelország irányításával. Utóbbit egyfajta biztonsági szükségserűnek írta le, a Balti- a Fekete- és az Adriai-tenger által közbezárt területeken fekvő országoknak a saját érdekükben is együtt kell működniük, az adott kormányok politikai orientációjától függetlenül (SCHMIDT, A. 2012). A terv a Nyugat és a Kelet közötti elhelyezkedés és ütközőzóna történelmi kényszerhelyzetén alapult: az 1930-as évek végére a nemzetiszocialista Németország megszállta Csehországot, a Szovjetunió pedig a kommunizmus exportálásával kívánt nagyobb befolyást szerezni a régióban, aláásva ezzel a kelet-közép-európai államok társadalmi és politikai rendjét (WINCHESTER, B. 1973).

Az Intermarium-doktrína tehát az I. világháború után újjászülető lengyel állam geopolitikai helyzetére keresett megoldást és hosszú távú stratégiai elképzeléseket. A két világháború között Európa totalitárius államai között próbálta megőrizni a függetlenség-

gét egy regionális szövetségi rendszer kialakításával. A Harmadik Birodalom és a Szovjetunió azonban megszállta és felosztotta egymás között Lengyelországot, így a befolyásukat ellensúlyozni kívánó „köztes” blokk megszűnt létezni. A hidegháborús korszakban szintén ez volt a helyzet.

A modern lengyel geopolitikai gondolkodás egyik részeleme ezért a stratégiai verség történelmi tapasztalata, az ország második világháborús német és szovjet megszállása. Ez továbbra is hatással van magára a lengyel nemzeti identitásra is és különösen a PiS (Jog és Igazságosság) kormány 2015-től kezdődő vezetése során markánsan beépült a stratégiai narratívák közé (TALAGA, A. 2018).

Három nagy gondolati kör mentén csoportosíthatók a fentieknek megfelelően klasszikus Intermarium-koncepciók. Ezek egyike a Piłsudski-féle *történelmi* természetű verzió, ami elsősorban egy katonai-védelmi tömböt jelent az orosz birodalmi törekvésekkel szemben. A résztvevő szuverén országok köre azonban nincs egyértelműen meghatározva, ezért sok a bizonytalanság körülötte, hiányzik a részletes kidolgozás. Egy másik nagyobb, *geopolitikai* természetű gondolati egység az Intermariumot inkább egy kölcsönösen előnyös lehetőségeket hordozó együttműködési keretként értelmezi a közép- és kelet-európai államok számára. A harmadik (a korábban említett Józef Beck-féle nézőpont) dimenzió inkább a *földrajzi* meghatározásra fókuszál: a Balti- és a Fekete-tenger, vagy a Balti-, Fekete- és Adriai-tenger között elterülő térségre (NALECZ, D. 2019). Az említett aspektusok gyakran változhatnak és akár átfedésben is lehetnek egymással, inkább csak fő tájékoztató pontként funkcionálnak.

Napjaink szerepköreit tekintve az Intermarium/3SI az EU részeként és egyfajta kiegészítő szervezeteként hozzájárulhat az orosz birodalmi törekvések megakadályozásához, miközben növelheti az euroatlanti integráción belüli érdekérvényesítő képességét. Jövőbeli kilátásokat illetően egy tömbbe vonhatja össze az esetlegesen EU-hoz csatlakozó országokat: Ukrajnát és Belaruszt (NORKUS, Z. – AMBRULEVIČIŪTĖ, A. 2021). A közös, vagy hasonló identitással rendelkező szövetségek egy fenntartható, nagyobb politikai szövetséget alkotnak, amelyek a külső fenyegetettség, majd annak elmúlása esetén is összezárnak. Ennek oka, hogy a közösen osztott értékek, normák és kultúra belső kohéziószervező ereje kulcsfontosságú keretként jelennek meg (GODZIMIRSKI, J. 2021).

A fentiek alapján az Intermarium-koncepciók közös pontjának tekinthetők, hogy a két világháború közötti Lengyelországban nyertek teret és az adott nemzetközi, illetve regionális geopolitikai helyzettől függően folyamatosan változtak. Ehhez szükséges volt a lengyel állam támogatására, sőt egyes vezető politikusok maguk is kidolgoztak különböző változatokat. Ugyanakkor az adott elképzelések hivatalosan nem jelentek meg a kormányzati policy dokumentumokban. Deklarált kormányprogram helyett inkább külpolitikai stratégiaként funkcionáltak, nagyléptékű és hosszútávú víziókat felvázolva.

Ennek oka, hogy a két világháború közötti időszak politikai és ideológiai viszonyai közben láttak napvilágot, kényszerűségből és szükségszerűségből. Elsősorban a „mindenkor” hódító szemléletű Oroszországgal/Szovjetunióval és a Harmadik Birodalommal szemben határozták meg a lengyel állam megszervezését és függetlenségének biztosítását. Ehhez kerestek szövetségeseket az egykori Lengyel-Litván Nemzetközösség területén belül, mely egyben a lengyel külpolitikai gondolkodás magvának történelmi hivatkozási alapját is adta.

Földrajzi értelemben azonban Köztes-Európa vagy Közép- és Kelet-Európa egyéb kisállamaira is kiterjedt, rugalmasan változva a korabeli politikai kapcsolatok függvényében. Gazdasági és kereskedelmi célokat nem vázoltak fel, inkább a politikai, katonai és a védelmi együttműködést kívánták ösztönözni, de ezen aspektusok kidolgozása sem volt részletes. A külső tényezők mellett a régió belüli ellentétek is akadályozták a szövetség-

kötést: Csehország elutasította a Lengyelországgal való szövetséget. Utóbbi állam törekvéseit Litvánia is óvatossággal és távolságtartással fogadta, Románia és Magyarország pedig szívesen együttműködött volna Varsóval, de egymással már nem (GERA, V. 2017).

A Három Tenger Kezdeményezés geopolitikai célkitűzései és jelenlegi pozíciói

ANDRZEJ DUDA lengyel és KOLINDA GRABAR-KITAROVIĆ horvát államfők 2015-ben szorgalmazták a Három Tenger Kezdeményezés megalapítását. 2016-ban 12 EU-s tagállam (Ausztria, Bulgária, Horvátország, Csehország, Észtország, Magyarország, Lettorság, Litvánia, Lengyelország, Románia, Szlovákia és Szlovénia) képviselői vettek részt az első csúcstalálkozón, melyet Dubrovnikban tartottak. Közös nyilatkozatukban Közép- és Kelet-Európa gazdaságainak és infrastruktúrájának észak-déli irányú összekötését szorgalmazták (az EU-n belüli térszerkezetre jellemző nyugat-keleti kapcsolatokat kiegészítendő), különös fókusszal az energetikára, a szállítmányozásra és a digitális kommunikációra. Földrajzi értelemben az Adriai-, a Balti- és a Fekete-tenger által határolt régiót jelölték meg célterületként, melyet versenyképesebbé és biztonságosabbá tehet az új átfogó projekt (Joint Statement 2016).

A következő, 2017-es varsói csúcstalálkozón az USA akkori elnöke, a vendégként felszólaló DONALD TRUMP szimpátiájáról és támogatásáról biztosította a kezdeményezést, amely így még jelentősebb nemzetközi figyelmet és presztízt kapott. Geopolitikai szempontból az USA érdeke a Közép- és Kelet-Európát is érintő, Oroszország felől érkező szénhidrogénvezetékek kiváltása és jelentőségének csökkentése az észak-déli irányú vezetékek és folyosók kiépítése által. Trump elnök 1 milliárd dolláros támogatást jelentett be a kezdeményezés beruházásai számára, később ez az összeg 300 millió dollárra csökkent. Jelenleg a Biden-adminisztráció alatt ennek mértéke visszaesett, de az USA deklarálta továbbra is kiáll a 3SI mellett.

Kezdetben megjelentek olyan aggodalmak az Európai Unió, azon belül is különösen Németország részéről, hogy a Három Tenger Kezdeményezés egyfajta belső riválisévá válik az EU-nak és az országnak. Ennek oka részben az akkori lengyel PiS (Jog és Igazságosság) kormány Brüsszellel szembeni feszült viszonya lehetett. Indulását követően azonban a 3SI összes Közös Nyilatkozatában szerepel az, hogy az EU kiegészítő, szinergikus projektje szeretne lenni (Joint Statement 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021, 2022, 2023, 2024). Valamennyi csúcstalálkozó meghívottja és résztvevője között jelen vannak 2017 óta az Európai Bizottság és Németország magas rangú képviselői is, így a kapcsolat pozitívnak mondható, a döntések egyes részfolyamataiba az említett EU-s és német vezetőket is bevonják.

Határozottan közép- és keleti-európai kezdeményezésként ambicionálja magát a kezdeményezés, saját értékelése alapján a térség gazdasági növekedése és fejlődése megtorpan a vasfüggöny miatt. Közel egyharmadát teszik az itteni országok (összesen 111 millió lakossal) az EU összterületének, de gazdasági lemaradása jelentős (a GDP/fő értéke az EU-s átlag 78%-át teszik ki egy 2018-as adat szerint). A régió országainak közlekedési és energetikai infrastruktúrája a történelmi előzmények miatt különösen az észak-déli irányban nincs a modern igények szerint kiépülve, ami hátrányba hozza Nyugat-Európával szemben, melyet egyelőre az Európai Unió támogatásai sem képesek kiegyenlíteni. Kelet-Közép-Európa lemaradásának kompenzálása erősebb és egységesebb tehetné az EU-t, ezért a régió támogatása az egész kontinens érdeke (3seas.eu, 2024).

A Három Tenger Kezdeményezés eddigi legfontosabb történéseit és döntéseit a minden évben megrendezésre kerülő csúcstalálkozók után kiadott ún. Közös Nyilatkozatok (Joint Statements) alapján foglalja össze az alábbi táblázat:

A Három Tenger Kezdeményezés csúcstalálkozóinak Közös Nyilatkozatain
(Joint Statement) alapuló fontosabb történések, döntések és célok
Major events, decisions and goals based on the Joint Statements of the
Three-Seas-Initiative summits

Év	Helyszín	Fontosabb történések
2016	Dubrovnik	3SI informális platform elindítása, észak-déli gazdasági, szállítmányozási és energetikai folyosók kialakítása. Partnerek bevonásának az igénye.
2017	Varsó	Befektetések ösztönzése (gazdaság, logisztika, energia infrastruktúra, környezetvédelem, K+F, digitális kommunikáció). Globális partnerek keresésének fontossága. Politikai támogatás biztosítása a rugalmas Elnöki Fórum részéről, kooperáció felgyorsítása. Tagsági feltételek: EU-tagság szükséges. Három Tenger Üzleti Fórum megalapítása. Donald Trump amerikai elnök részvétele.
2018	Bukarest	EU-s és transzatlanti kapcsolatok erősítése, USA részvételének a fontossága. Nyugat-Balkán és a Keleti partnerség országainak segítése. Három Tenger Kereskedelmi Kamarák Hálózatának és a Három Tenger Beruházási Alap létrehozása. Magánszektor bevonásának a terve. Németország, USA és az EU magas rangú tisztségviselőinek részvétele, döntések összehangolása a 3SI-vel. Délkelet-európai kormányzati és üzleti szereplők részvétele a csúcstalálkozón, együttműködések ösztönzése.
2019	Ljubljana	A 3SI szerepének erősítése: az együttműködés kapcsolódik az EU-s stratégiákhoz, kiegészíti azokat. Hozzájárulás a kontinens fejlődéséhez és biztonságához. Új projektcélok, prioritások megfogalmazása, előrehaladási eredmények publikálása.
2020	Tallin	„Smart connectivity” víziója: a cél, hogy a 3SI országai globális hotspotokká váljanak a digitális szolgáltatások és innováció terén. COVID-19 hatásainak kezelése: regionális gazdasági kapcsolatok és a határon átvéelő infrastruktúrákra alapozva. Balti államok, Magyarország, Bulgária, Szlovénia, Horvátország, Románia és Lengyelország befektetése a Három Tenger Beruházási Alapba. USA terve: 1 milliárd dollár befektetés.
2021	Szófia	A csúcstalálkozó a 3SI Üzleti Fórummal együtt volt megtartva, részt vettek a térség egyes cégeinek és stakeholdereinek, illetve a stratégiai külföldi befektetőknek a képviselői is. Hálózatosodásra és konnektivitásra való törekvés a kormányzati szervek, gazdasági társaságok, egyetemek, start-up cégek, KKV-k és zöld ipari parkok között. Marketing szerepének hangsúlyozása. Új stratégiai prioritási projektek (összesen 90 db). Bulgária felvetette, hogy a tengeri kikötőit a görögországi és albániai kikötőkkel kellene összekapcsolni (modern szállítás, energetikai- és digitális infrastruktúra).
2022	Riga	Volodimir Zelenskij, Ukrajna elnöke részt vett a csúcstalálkozón, megjelentek Japán és az Egyesült Királyság külügyminiszterei is. A korábbi éveknél megfelelően (2017-től) Németország, az USA és az Európai Bizottság képviselői is jelen vannak. Oroszország katonai agressziójának határozott elítélése. Az orosz-ukrán háború hatásainak szakértői elemzése: energiaellátási útvonalak és források diverzifikációja, befektetési környezet és a régió gazdaságfejlesztési lehetőségei a megváltozott geopolitikai helyzetben. 500 milliárd euróra lenne szüksége az együttműködésnek az észak-déli infrastrukturális folyosók/tengely kiépítéséhez. A közös nyilatkozat külön kihangsúlyozza az energia- és kiberbiztonság fontosságát. A 3SI Befektetési Alap lekötött értéke 1 milliárd euro. Partnerségre való törekvés Ukrajnával, az ország számottevőbb bevonása az együttműködésbe, EU-s csatlakozásának és újjáépítésének támogatása. A Nyugat-Balkán, illetve Moldova és Grúzia EU-s integrációjának támogatása.

Év	Helyszín	Fontosabb történések
2023	Bukarest	Görögország 13. tagként csatlakozik az együttműködéshez, partnerségi szerződés Moldovával.
2024	Vilnius	Japán a 4. stratégiai partnerré válik az USA, Németország és az Európai Bizottság után. Oroszország ellen szankciók folytatásának, erősítésének szorgalmazása. Ukrajna újjáépítésében kulcsszerepet kíván vállalni később a 3SI, ehhez szükséges belső infrastruktúra kiépítése. A régió kiberbiztonságának megerősítése (kritikus infrastruktúrák). A 3SI hozzájárulása a NATO Keleti szárnyának megerősítéséhez. Az alábbi országokból érkeztek még képviselők a csúcstalálkozóra: Grúzia, Montenegró, Izrael, Törökország, Nagy-Britannia, Finnország és Spanyolország.

Forrás: Saját szerkesztés

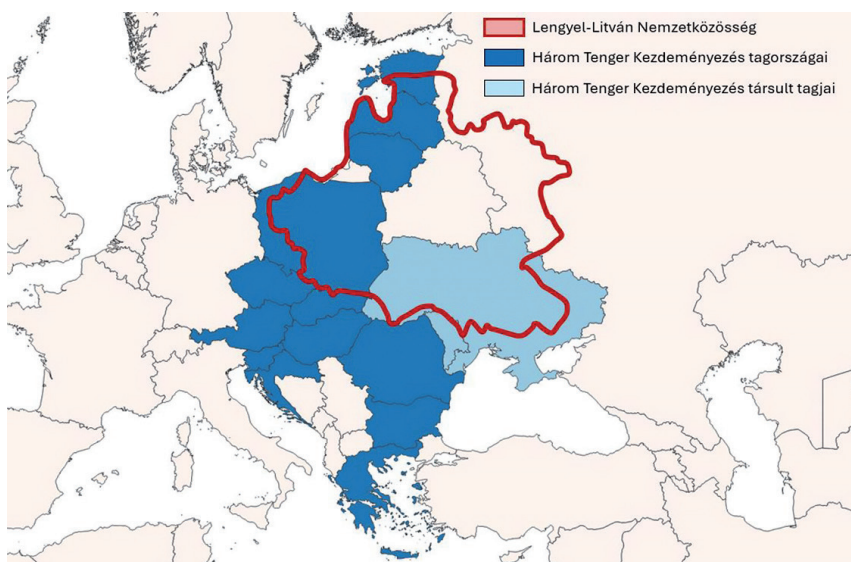
Source: Own editing

A táblázat és a korábbi szakirodalmi feltárás eredményeinek alapján megállapítható, hogy a Három Tenger Kezdeményezés létrejöttének motivációi mögött három fő ok húzódik meg:

1. A közép-és kelet európai térség szignifikáns gazdasági lemaradása Európa nyugati részétől (felismerés);
2. A lehetséges orosz agresszió és beavatkozás teljes körű elutasítása, különösen 2014 óta (félelem);
3. A fentebbi két pontnak megfelelően a közös gazdasági szükségletek és az együttműködés előnyeinek megvalósítását segítő hatékony közös politikai fellépés hiánya (gazdasági célok és biztonságpolitikai érdekek összekapcsolása: fejlesztés). A Közös Nyilatkozatokban minden évben hangoztatott fő cél az észak-déli irányú infrastrukturális, közlekedési és szállítmányozási, digitális, kommunikációs, illetve energetikai gazdaságfejlesztési projektek és gazdasági folyosók létrehozása. Ezek nem csupán gazdasági fellendülést hozhatnak a résztvevő országok számára, de pl. az új gázvezeték kiépítésével kiválthatják Oroszországot és EU-n belüli kiegészítő platformként és az USA érdekeinek egyezésével történő fejlesztések esetén a transzatlanti kapcsolatokat is megerősíthetik, a régió szerepe és befolyása jelentősen felértékelődhet.

A 3SI napjainkban is stabil létszámmal működik, folyamatosan bővülő partnerországokkal. Utóbbiak több csoportra oszthatók. Ezek egyike az Európai Unió befolyási övezetének peremén elhelyezkedő országok (a balkáni államok mellett a Keleti Partnerség Program résztvevői): Ukrajna, Moldova és Grúzia. Japán stratégiai partnerségével a távolkeleti elem is megjelent az együttműködésben. Az országok harmadik csoportja a jelenleg még csak érdeklődő államok: Finnország, Izrael, Törökország és Spanyolország. Megfigyelhető ezzel párhuzamosan, hogy egyre intenzívebbé válik a hálózatosodás a nem állami szereplők, üzleti körök és befektetők irányába is. Görögország 2023-as csatlakozásával a Négy Tenger Kezdeményezés találhatóbb elnevezés lehetne, mindenesetre észak-déli irányban a Balti-tengertől az Égei-tengerig terjed a 3SI lefedettsége. Ez a történelmi Lengyel-Litván Unió területének legnagyobb kiterjedésű, 1618-as határainak egy jelentős részét is magában foglalja (*1. ábra*).

A partnerországokkal kiegészülve elméletileg a gazdasági innovációs képességek is bővíthetnek (CORNELIU-AURELIAN, C. 2017), ráadásul az egyre több tagot számláló együttműködés esetében felmerülhet az, hogy egyesek eltérően értelmezik a pontos célokat és magát a projekt funkcióit és jövőjét is (GÓRKA, M. 2018). Mindig fennáll a veszélye annak is, hogy egy adott országban történő kormányváltás megakasztja az együtt-

1. ábra A Három Tenger Kezdeményezés és az egykori Lengyel-Litván Nemzetközösség határai

Forrás: Saját szerkesztés

Figure 1 The Three Seas Initiative and the borders of the former Polish-Lithuanian Commonwealth

Source: Own editing

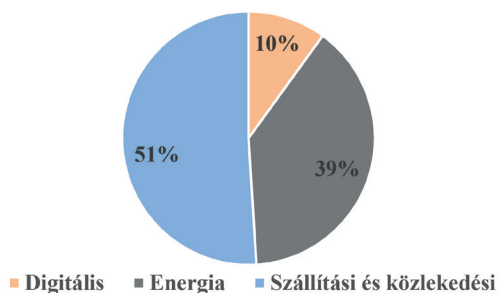
működést. A Három Tenger Kezdeményezésnek ugyanakkor nagyon csekély hatása van a tagállamok külpolitikájára (MILEWSKI, O. 2017).

Konkrétan megfogalmazott ideológiai háttérrel nem rendelkezik a 3SI, alapításától kezdve deklaráltan a praktikus gazdaságfejlesztési célok és projektek megvalósításán dolgozik. Fontos szempontnak tartja ezek összehangolását az EU fejlesztéseivel. Minden évben visszaköszönő elem a fő fejlesztési prioritások megnevezése (észak-déli gazdasági, szállítmányozási és energetikai folyosók kialakítása) és a befektetések ösztönzésének terve a gazdaság, logisztika, energia infrastruktúra, környezetvédelem, K+F és a digitális kommunikáció területén.

Kifejezetten biztonságpolitikai vagy katonai aspektust még a 2022-es ukrajnai invázió óta sem kapott az együttműködés, vagy csak enyhe és jelenleg még kiforratlan formában (pl. kiberbiztonság megerősítése, civil és katonai mobilitás a Keleti Szárny megerősítéséhez). Általánosságban az EU-val összhangban a régió adottságaira és viszonyaira szabott fejlesztési elképzelésekre törekszik. Rendelkezik saját alapítású, belső intézményekkel (Elnöki Fórum; Üzleti Fórum; Befektetési Alap), azonban inkább egy politikai dialógus platformként és a különböző állami, üzleti és egyetemi szereplők hálózatosodását és konnektivitását elősegítő geopolitikai, geokonómiai szervezetként funkcionál.

A 3SI fő motorja és kezdeményezője Varsó, Tallin, Riga és Vilnius. Oroszország 2014-es ukrajnai beavatkozását követően a balti államok, Lengyelország és Románia még szorosabbra kívánták fonni stratégiai szövetségüket az Amerikai Egyesült Államokkal. Az orosz agressziótól való félelem egyben a 3SI legmegbízhatóbb és legaktívabb támogatóivá is teszi őket. Ennek egyik jele, hogy valamennyi balti országban tartottak már csúcstalálkozót, Bukarestben pedig két alkalommal. Litvánia ráadásul 2021-ben kilépett a térséget felölelő kínai 17+1 együttműködésből, ezáltal a már meglévő szövetségi rendszerek (EU, NATO és a 3SI) még nagyobb hangsúlyt kapnak az ország külpolitikájában (VERVUOLIS, G. 2023).

Jelenleg összesen 143 projekt megvalósítását irányozza elő a Három Tenger Kezdeményezés. Ehhez összesen 111 milliárd euró áll rendelkezésre, amelynek a 37%-át kötötték le eddig. 2023 óta 4%-kal nőtt a közös költségvetése. A projektek több mint fele szállítási és közlekedési tematikájú, a digitális témakörrel a projektek tizede foglalkozik (2. ábra). Utóbbit, a digitális infrastruktúra korszerűsítését a 2020-as tallini csúcstalálkozón kiemelt témaként kezelték.

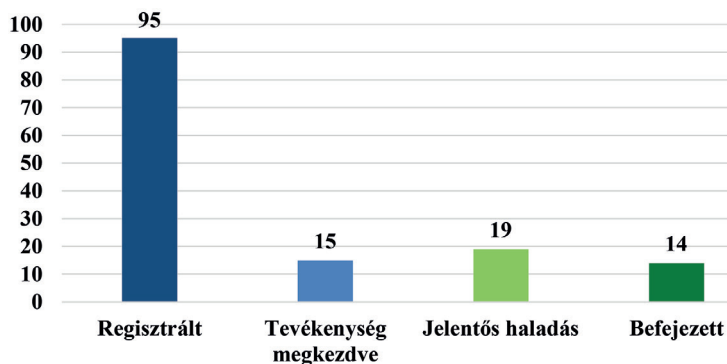
2. ábra A 3SI projektjeinek megoszlása típus szerint (%)

Forrás: Saját szerkesztés

Figure 2 Distribution of 3SI projects by type (%)

Source: Own editing

Státuszuk alapján kevesebb, mint az összes projekt csupán tizede valósult meg eddig, míg 19 program számottevő haladást ért el, közel vannak a lezáráshoz. Túlnyomórészt még csak regisztrálták a fejlesztési elképzeléseket, miközben az elmúlt időszakban 15 projekt megvalósítása kezdődött el (3. ábra).

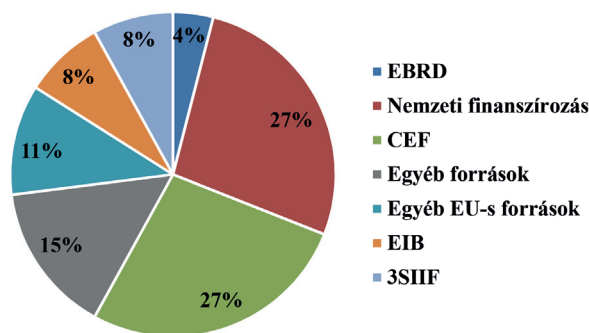
3. ábra Projektek száma státusz szerint (db)

Forrás: Saját szerkesztés

Figure 3 Number of projects by status

Source: Own editing

Finanszírozást tekintve a nemzetállami hozzájárulás és a 2014-ben létrehozott európai uniós alap, a CEF (Connecting Europe Facility: Európai Hálózatfinanszírozási Eszköz) a legnagyobb, mindkettő kicsit több mint a negyedét fizeti a projekteknek. Az egyéb EU-s és EU-n kívüli források összesen kb. szintén 25%-ot tesznek ki. A maradék egyötöd résznyi befizetés az EIB-től (Európai Beruházási Bank), az EBRD-től (Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bank) és a Három Tenger Beruházási Alaptól (3SIIF) érkezett (4. ábra).

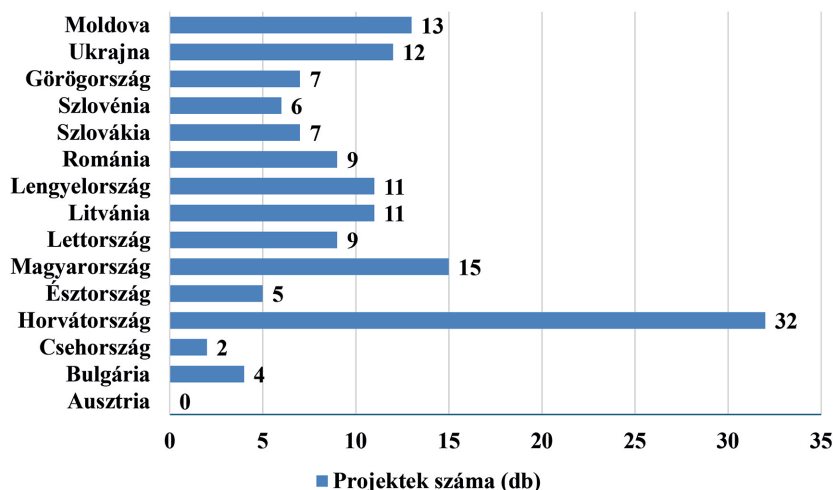
4. ábra A Három Tenger Kezdeményezés projektjeinek fő finanszírozói

Forrás: Saját szerkesztés

Figure 4 Main funders of Three-Seas-Initiative projects

Source: Own editing

Országok szerint bontás alapján megállapítható, hogy a legtöbb projekt kedvezményezettje Horvátország, de Magyarország, Moldova, Litvánia, Lettország és Lengyelország területén is jelentős számban terveznek fejlesztéseket (5. ábra).

5. ábra A Három Tenger Kezdeményezés projektjeinek száma országonként

Forrás: Saját szerkesztés

Figure 5 Number of Three-Seas-Initiative projects by country

Source: Own editing

Horvátországban Krk szigetén kiépült egy LNG terminál és jelentős beruházások történtek a rijekai kikötőben is (cargo terminál, Adriai Kapu konténer terminál). Emellett befejeződött a horvát gázszállítási rendszer egy új kompresszorállomásának az átadása is. A szállítási és közlekedési útvonalak fejlesztéséhez kapcsolódóan a Duna folyó mentén 1300 km hosszan szabályozási munkálatokat végeztek.

A tengeri kikötők és a vasúti csomópontok fejlesztése egyébként a 3SI célkitűzéseinek egyik legfontosabb eleme: Horvátország mellett a burgaszi (Bulgária) kikötő kapacitásait is megnövelték a kezdeményezés költségvetéséből, de vonatkoznak ez irányú projektek

Észtországra (Palsidski), Litvániára (Klaipeda), Görögországra (Kavala), Magyarországra (Budapest), Moldovára (Giurgiulesti) és Ukrajnára (Chornomorsk) is.

Ausztria egyetlen saját kezdeményezésű projekttel sem vesz részt a Három Tenger Kezdeményezésben, míg Csehország is mindössze 2 ilyen projekttel képviselteti magát. Prága történelmi és praktikus okok miatt is távolságtartással viselkedik a 3SI-vel szemben: az ország óvatos hozzáállást mutat Varsó hatalmi ambíciói miatt, emellett a gazdasági növekedése jelentősen függ az EU-s forrásoktól (EHLEM, M. 2017). Az említett két ország esetében ezért gyenge érdeklődés és elköteleződés állapítható meg. Bécsset illetően ez részben azzal is magyarázható, hogy ország a többi 3SI tagállamhoz képest jóval fejlettebb gazdasággal és közlekedési, illetve szállítmányozási infrastruktúrával rendelkezik. Ezzel párhuzamosan hagyományosan szoros kapcsolatok fűzik Németországhoz. Ugyanakkor 3SI tagállamként 15 projektben közvetett résztvevőként van jelen, míg Csehország hasonló módon 18 projektben.

Összefoglalás

Napjaink globális geopolitikai viszonyait a kiszámíthatatlanság, a turbulencia és a gyorsan változó körülmények jellemzik. Különösen megfigyelhetők ezek az említett jelenségek a Németország és Oroszország között elterülő térségben, Köztes-Európában. Az itteni, jelenleg jellemzően kisállamok által széttagozott tér a klasszikus geopolitikai elméletek megjelenése óta folyamatosan a szomszédos nagyhatalmak felvonulási területét és ütközőzónáját alkotja. A hidegháborús korszak lezárulását követően a legtöbb releváns ország EU-s és NATO-s integrációja megtörtént, ennek ellenére továbbra is egy geopolitikai „hotspot” a régió.

Lengyelország azonban több szempontból is kiemelkedik a köztes-európai államok közül, elméletben a térség egyik vezető hatalma lehetne. Geopolitikai súlyával párhuzamosan érdekérvényesítő képessége is jelentősen megnőtt az elmúlt időszakban. Saját geoökonómiai projektje, a Három Tenger Kezdeményezés közel 10 éve stabilan a térség legjelentősebb saját, belső ihletésű válaszának tekinthető a régiót fenyegető geopolitikai folyamatokat illetően.

Utóbbiak egyik legjelentősebb eleme *gazdasági* természetű: a vasfüggöny évtizedei alatt a szovjet érdekszférába tartozó államok jelentős lemaradásba kerültek Nyugat-Európával szemben. A nyugat-keleti gazdasági és infrastrukturális, illetve energetikai, közlekedési és szállítmányozási folyosókhoz hasonlóan nem épültek ki ugyanezek megfelelően az észak-déli irányban. Részben ezért a régió lemaradása továbbra is fennáll, ami hátrányosan érinti nem csak az adott országokat, hanem magát az egész EU-t is.

Megfigyelhető ugyanakkor egy *katonai, biztonságpolitikai* természetű fenyegetettség is: 2014 óta Oroszország egyre nyíltabban avatkozik be Ukrajnában, melynek eddigi legbrutálisabb formája a 2022-ben indított háború. Moszkva egyúttal komoly pozíciókat szerzett Belaruszban is, a balti államokat és Moldovát gyakran katonai beavatkozással fenyegeti, Finnország 2023-as NATO-csatlakozását pedig „barátságtalan” és a „régio biztonságát veszélyeztető” lépésként értékelte.

Mindkét fentebb említett tényező kulcsszerepet játszott a Három Tenger Kezdeményezés Varsó és Zágráb általi 2015-ös elindításában, amely a történelmi Intermarium koncepciók egy puhább és lazább, aktualizált és modern szemléletű verzióján alapul (2. táblázat).

A kezdeményezés deklaráltnak és kizárólag csak gazdaságfejlesztési célokkal rendelkezik, és nem kíván versenyezni az Európai Unióval és az USA-val sem., mindkét geopolitikai szereplővel jó kapcsolatokat ápol. Tagországok csak EU-s tagállamok lehetnek,

2. táblázat – Table 2

Az Intermarium elméletek és a Három Tenger Kezdeményezés közötti
hasonlóságok és különbségek
Similarities and differences between Intermarium theories
and the Three-Seas-Initiative

	Intermarium	Három Tenger Kezdeményezés
Létrejöttének körülményei	I. világháború pusztítása, totalitáriánus diktatúrák létrejötte Európában	Oroszország agressziója Ukrajna ellen 2014-ben
Ideológiai háttér	Prométheizmus, Kereszténység védőbástya	Nincs konkrétan kifejtve, utal a demokratikus értékrendre és az emberi jogokra
Területi fókusz	Egykori Lengyel-Litván Nemzetközösség területe	Balti-; Adria-; Fekete- és Égei-tenger által határolt terület
Résztvevő államok	Rugalmasan változott, több elképzelés (pl. Olaszország és a skandináv államok bevonása)	13 EU-s tagállam, nyitás az EU Keleti Partnersége és az indopacifikus térség irányába is
Együttműködés keretei és formái	Politikai, katonai és védelmi. Föderalizáció, szuverén nemzetállamok laza konföderatív szövetsége. (tervezett)	Gazdaságfejlesztési, geoökonómiai. Politikai platformok, alacsony fokú intézményesítés, informális együttműködés.
Geopolitikai fókusz	Függetlenség biztosítása, a Harmadik Birodalom és a Szovjetunió visszaszorítása, utóbbi állam felbomlásának elősegítése.	Észak-déli irányú gazdaságfejlesztési tervek megvalósítása a régió belül. Transzatlanti kapcsolatok megőrzése és erősítése.
Nagyhatalmi támogatás	Csekély, kismértékben Párizs	Washington, London, EU

Forrás: Saját szerkesztés

Source: Own editing

miközben folyamatosan nyit más országok és nem állami partnerek felé. Görögország 2023-as csatlakozásával az Égei-tengerre is kijutott a 3SI, így az észak-déli kiterjedése jelentősen megnőtt a projektnek.

Több tényező azonban jelentősen akadályozhatja a Három Tenger Kezdeményezés megerősödését. A megalakuláskor, 2015-ben kb. 500 milliárd eurónyi fejlesztési összeget terveztek bevonni, ennek jelenleg kicsit több mint az ötöde áll rendelkezésre. Saját, a tagországokból érkező befizetés ennek az összegnek is csupán kb. a negyedét teszi ki. A pénzügyi források túlnyomó többsége különböző EU-s forrásokból érkezik, amely azonban korlátozó tényezőt is jelent, szűkítik az önálló mozgásteret.

A projektek megvalósítása folyamatosan, de lassú ütemben zajlik. Többségüket tekintve még csak regisztrált vagy minimális haladást elért státuszban vannak. Alacsony fokú az intézményesítés szintje, ami viszonylag gördülékennyé teszi a közös csúcstalálkozókat és szakmai egyeztetéseket, de ezek eredményei nem épülnek be a tagállamok hivatalos állami policy dokumentumai közé, tehát nem kötelező érvényűek. Korlátozó tényezőt jelent a tagállamok száma és politikai stabilitása is, mert egy kormányváltás esetén az adott ország érdeklődése csökkenhet a 3SI iránt. Emellett több ország is távolságtartással viszonyul Lengyelország nagyléptékű geoökonómiai ambícióihoz: Prága és Bécs összesen 2 projekttel vesz részt, míg Kijevben is óvatosan tekintenek Varsóra. Ugyanakkor

az ukrajnai háború miatt a Három Tenger Kezdeményezés szerepe, fontossága és súlya megnőhet annak földrajzi és geostratégiai helyzetéből fakadóan. Ukrajna háború utáni újjáépítésében kulcsszerepet vállalhatnak a 3SI tagállamai és befektetői, továbbá az új észak-déli infrastrukturális és energetikai folyosók.

Köszönetnyilvánítás

A tanulmány alapjául szolgáló kutatómunka az Új Nemzeti Kiválóság Program (ÚNKP) keretében valósult meg, támogatta a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alap, valamint az Innovációs és Technológiai Minisztérium.

MOZGA GÁBOR

BCE Nemzetközi, Politikai és Regionális Tanulmányok Intézet, Budapest
z.mozga.gabor@gmail.com

IRODALOMJEGYZÉK

- ATKINSON, D. – DODDS, K. (szerk.) 2000: Geopolitical Traditions: Critical Histories of a Century of Geopolitical Thought. – Routledge, London. 509 p.
- BARTOSZEWICZ, M.G. 2023: Intermarium: A Bid for Polycentric Europe. – Geopolitics 28. 2. pp. 795–819. <https://doi.org/10.1080/14650045.2021.1973439>
- BÉRES B. – MOZGA G. – PÉTI M. – GOSSLER J. 2017: Az Európai Unió és a magországainak változatos viszonyulása az Új Selyemúthoz és az új kínai gazdasági szerepekhez. – In: PÉTI, M. – JENEY, L. (szerk.): Az Új Selyemút Gazdasági Övezet geostratégiai és földrajzi dimenziói. Budapesti Corvinus Egyetem, Gazdaságföldrajz, Geoökonómia és Fenntartható Fejlődés Intézet, Budapest. pp. 65–92.
- BERNEK Á. 2014: A kelet-közép-európai régió a XXI. századi geopolitika nagy sakkjátláján. – Köz-gazdaság 10. 1. pp. 77–90.
- BERNEK Á. 2018: Közép- és Kelet-Európa a 21. század geopolitikai/geoökonómiai stratégiáiban. A 20. század Nyugat és Kelet közötti ütközőzónájáról a 21. század eurázsiai hídterségéig. – Akadémiai Kiadó, Budapest. 200 p.
- BIBÓ I. 1946: A kelet-európai kisállamok nyomorúsága. – Új Magyarország, Budapest. 116 p.
- BOTTLIK, ZS. (szerk.) 2016: Etnikai földrajzi kutatások a Kárpát-Balkán régióban. – ELTE TTK, Budapest. 228 p.
- BOTZ L. 2010: Nemzetbiztonság és geopolitika a 21. században. Geopolitika a 21. században. 1. évfolyam 1. szám. pp. 1–41.
- BRZEZINSKI, Z. 1986: Game Plan: A Geostrategic Framework for the Conduct of the U.S.-Soviet Contest. – Atlantic Monthly Press. 288 p.
- China-CEE Institute 2020: Estonia external relations briefing: The geo-strategic arithmetic of the Three Seas Initiative. – Weekly Briefing 33. 4. <https://china-cee.eu/2020/12/09/estonia-external-relations-briefing-the-geo-strategic-arithmetic-of-the-three-seas-initiative/>
- CHODAKIEWICZ, M.J. 2012: Intermarium. The Land between the Black and Baltic Seas – Transaction Publishers, New Brunswick, NJ.
- COHEN, S.B. 2003: Geopolitics of the world system. – Rowmann & LittleField, Lanham, Maryland. 435 p.
- COHEN, S.B. 2009: Geopolitics. The Geography of International Relations. Rowman & Littlefield Publishers, Inc., New York.
- CORNELIU-AURELIAN, C. 2017: Iohannis: Romania wants to make Three Seas Initiative summit more visible; it is a profoundly pro-European initiative. – Tribune Content Agency Regional News Chicago.
- CREȚU, V. – ARDELEANU, D. 2018: The Revival Of The Intermarium Geopolitical Project – The Three Seas Initiative And Bucharest 9 Format. – Romanian Intelligence Studies Review 19-20. pp. 331–345.
- CZARTORYSKI, A. 1830: Essai sur la Diplomatic. – Manuscrit d'un Philhellene, public par M. Toulouzan. Paris-Marseille.
- DUGIN, A. 1997: The Foundations of Geopolitics: The Geopolitical Future of Russia. – Arktogeta, Moscow. 491 p.

- DUGIN, A. 2012: *The Fourth Political Theory*. Arktos Media Ltd., London.
- DUGIN, A. 2015: *Last War of the World - Island. The Geopolitics of Contemporary Russia*. – Arktos Media Ltd., London.
- FEDORENKO, K. – ROTARU, V. – UMLAND, A. 2022: The Intermarium Idea in the Post-Soviet Period: Ideas and Institutions for a Security Alliance between the Baltic and Black Seas. – In: SCHÄFFER, S. (szerk.): *Ukraine in Central and Eastern Europe*. Ibidem-Verlag, Stuttgart. pp. 285–306.
- FRIEDMAN, G. 2015: Gyulladáspontok. A kialakulóban lévő válság Európában. – New Wave Media Kft. 319 p.
- GODZIMIRSKI, J. 2022: What Threatens NATO – and what Members Can Do? The Case of Norway and Poland. – Norwegian Institute of International Affairs (NUPI)
- GÓRKA, M. 2018: The Three Seas Initiative as a Political Challenge for the Countries of Central and Eastern Europe. – *Politics in Central Europe* 14. 3. pp. 55–73. <https://doi.org/10.2478/pce-2018-0018>
- HALECKI, O. 1950: *The Limits and Divisions of European History*. – Dawson. London, Sheed & Ward. 242 p.
- HALECKI, O. 1952: *Borderlands of western civilization; a history of East Central Europe*. – Ronald Press Co., New York. 503 p.
- HAUSHOFER, K. 1928: *Bausteine zur Geopolitik*. – Kurt Vowinckel Verlag, Berlin-Grunewald. 349 p.
- HAUSHOFER, K. 1939a: *Grenzen in ihrer geographischen und politischen Bedeutung*. – Vowinckel, Heidelberg-Berlin-Magdeburg.
- HAUSHOFER, K. 1939b: *Geopolitische Grundlagen*. – Verleger Berlin; Wien: Industrieverl. Spaeth & Linde.
- HAUSHOFER, K. 1941a: *Wehr-Geopolitik: Geogr. Grundlagen e. Wehrkunde*, Berlin: Junker u. Dünnhaupt.
- HAUSHOFER, K. 1941b: *Das Werden des deutschen Volkes: Von d. Vielfalt d. Stämme zur Einheit d. Nation*, Berlin: Propyläen-Verl.
- HAUSHOFER, K. 1941c: *Der Kontinentalblock: Mitteleuropa, Eurasien, Japan*, Berlin.
- HAUSHOFER, K. 1943: *Das Reich: Großdeutsches Werder im Abendland*, Berlin: Habel.
- HUNTINGTON, S.P. 1996: *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, New York, Simon & Schuster.
- IGARI A. 2022: Köttes-Európa belső határai – Kulturális, gazdasági és geopolitikai szempontok alapján. Internal boundaries of 'In-Between Europe' – based on cultural, economic and geopolitical views. – *Köz-Gazdaság* 17. 1. pp. 235–258.
- JENEY L. 2006: Az európai nagyvárosrendszer térbeli jellemzői. – In: SZENTMARJAY, D. – TÓTH, J. (szerk.): *Geográfus Doktoranduszok VI. Országos Konferenciája. PTE TTK Földrajzi Intézet, Pécs*. pp. 1–11.
- JENEY L. – VARGA Á. 2017: Az Új Selyemút Övezet gazdaságföldrajza. – In: PÉTI M. – JENEY L. (szerk.): *Az Új Selyemút Gazdasági Övezet geostratégiai és földrajzi dimenziói. BCE Gazdaságföldrajz, Geoökológia és Fenntartható Fejlődés Intézet, Budapest*. pp. 115–164.
- KAPLAN, R.D. 2012: *The Revenge of Geography: What the Map Tells Us About Coming Conflicts and the Battle Against Fate*. – Random House, New York. 220 p.
- KAPLAN, R.D. 2017: The Return of Marco Polo's World and the U.S. Military Response. – Center for a New American Security. <http://www.jstor.com/stable/resrep06197>
- KISSINGER, H. 1969: *American Foreign Policy: Three Essays*. – W. W. Norton, New York. 143 p.
- KOCSIS, J.B. – KOMJÁTHY D. – PÉTI M. 2017: Kína Új Selyemút kezdeményezésének bemutatása és nemzetközi értelmezései. – In: PÉTI, M. – JENEY, L. (szerk.): *Az Új Selyemút Gazdasági Övezet geostratégiai és földrajzi dimenziói. BCE, Gazdaságföldrajz, Geoökológia és Fenntartható Fejlődés Intézet, Budapest*. pp. 13–36.
- KUNDERA, M. 1983: The Kidnapped West the Tragedy of Central Europe. – *Le Débat* 27. 5. pp. 3–23. <https://doi.org/10.3917/deba.027.0003>
- KURECIC, P. 2018: The Three Seas Initiative: geographical determinants, geopolitical foundations, and prospective challenges. – *Hrvatski geografski glasnik/Croatian Geographical Bulletin*. 80. pp. 99–124. <https://doi.org/10.21861/HGG.2018.80.01.05>
- LUKASIEWICZ, S. 2010: *Trzecia Europa. Polska myśl federalistyczna w Stanach Zjednoczonych 1940–1971*. – Warszawa–Lublin. 440 p.
- MACKINDER, H.J. 1904: The Geographical Pivot of History. – *The Geographical Journal* 23. 4. pp. 421–437.
- MACKINDER, H.J. 1919: *Democratic Ideals and Reality: A Study in the Politics of Reconstruction*. – Holt, New York.
- MEGYESI Z. – SALAMIN G. 2021: Hungary: The Link Catalysing the Eurasian Narrative. – In: SALAMIN, G. – KLEMENSITS, P. (szerk.): *Towards the Rise of Eurasia: Competing Geopolitical Narratives and Responses*. BCE, Budapest. pp. 163–188.
- MEZŐ F. 2001: Közép-Európa fogalmi változása térben és időben. – *Tér és Társadalom* 15. 3–4. pp. 81–103. <https://doi.org/10.17649/TET.15.3-4.822>
- MILEWSKI, O. 2017: Romania and the Three Seas Initiative: Bucharest, 2018 Summit Host. – *The Polish Quarterly of International Affairs* 26. 2. pp. 82–93.

- NAGY M. M. 2014: Veszélyzóna, avagy geopolitikai puffer? Köztes-Európa történeti, politikai földrajzi kérdései. – *Köztes-Európa* 6. 1. pp. 29–38.
- NALECZ, D. 2019: The Evolution and Implementation of the Intermarium Strategy in Poland: A Historical Perspective. – In: KUHNIR, O. (szerk.): *The Intermarium as the Polish-Ukrainian Linchpin of Baltic-Black Sea Cooperation*. Cambridge Scholars Publishing. pp. 1–22.
- NAUMANN, F. 1915: *Mitteuropa*. – Georg Reimer, Berlin. 299 p.
- NORKUS, Z. – AMBRULEVIČIŪTĖ, A. 2021: Claiming a Great Ancient Imperial Past as an Identity Element of a Small Modern Nation: The Case of Lithuania. – In: BARKHOFF, J. – LEERSSEN, J. (szerk.): *National Stereotyping, Identity Politics, European Crises*. *Studia Imagologica*, 27. Brill. pp. 31–50. https://doi.org/10.1163/9789004436107_004
- NOWAK, A. 2004: From Empire Builder to Empire Breaker, or There and Back Again: History and Memory of Poland's Role in Eastern European Politics. – *Ab Imperio* 2004. 1. pp. 255–289.
- PACZKOWSKI, A. 2003: *The Spring Will Be Ours: Poland and the Poles from Occupation to Freedom* University Park. – The Pennsylvania State University Press, PA.
- PÁNDI L. 1995: *Köztes-Európa 1763-1993. (Térképgyűjtemény)*. – Osiris–Századvég, Budapest. 793 p.
- PENCK, A. 1915: Politisch-geographische Lehren des Krieges. – *Meereskunde: Sammlung volkstümlicher Vorträge zum Verständnis der nationalen Bedeutung von Meer und Seewesen* 9. 10. pp. 1–40.
- PÉTI M. – SALAMIN G. – NEMES, ZS. – PÖRZSE G. – CSICSIMANN L. 2024: Asymmetric patterns in territorial cooperation between core and periphery: The participation of Central and Eastern Europe in transnational and interregional cooperation programmes. – *Geographical Journal* 190. 4. e12574. <https://doi.org/10.1111/geoj.12574>
- RATZEL, F. 1896: *Staat und sein Boden geographisch betrachtet*. – Kessinger Publishing, Berlin. 130 p.
- RATZEL, F. 1897: *Politische Geographie*. – Verlag von R. Oldenbourg, München und Leipzig.
- SCHMIDT, A. 2012: *Piast vagy Jagello? Lengyelország és Európa*. – In: BRETTER, Z. – GLIED, V. – VÖRÖS, Z. (szerk.): *Az elkötelezett tanító. Tiszteletkötet Csizmadia Sándor 65. születésnapjára*, Pécs. pp. 119–125.
- SCHMIDT, A. 2017: From Intermarium to the Three Seas Initiative - Regional Integrations in Central and Eastern Europe and the Hungarian Foreign Policy. – *Politeja* 14. 6. 51. pp. 165–189.
- SALAMIN G. 2015: Transforming regional position of Central-Eastern Europe in the economic space of the European Union with special reference to Hungary. – *Hungarian Studies: A Journal Of The International Association For Hungarian Studies And Balassi Institute* 29. 1–2. pp. 73–91.
- SALAMIN, G. 2019a: Hungarian Efforts to Mainstream Territorial Cohesion in Development Policy: Signs of Europeanisation of Domestic Spatial Planning. – *Corvinus Regional Studies* 4. 1–2. pp. 5–27.
- SALAMIN, G. 2019b: Integrierte Stadtentwicklung der Leipzig Charta in der Anwendung in Zentral- und Osteuropa: das Magdolna-Quartiersprogramm in Budapest. – In: Naomi, ALCAIDE, N. – HÖCKE, C. (szerk.): *Vielfalt gestalten: Ansätze zur Förderung der sozialen Kohäsion in Europas Städten [Shaping Diversity: Approaches to Promoting Social Cohesion in European Cities]*. Jovis Verlag GmbH, Berlin. pp. 107–123.
- SALAMIN G. – PÉTI M. 2019: Tervkészítéstől a governance-ig. A térbeli tervezés európai fogalma, jelentései és lehetséges hazai kapcsolódásai. – *Tér és Társadalom* 33. 3. pp. 7–29. <https://doi.org/10.17649/TET.33.3.3175>
- SPYKMAN, N. 1942: *America's Strategy in World Politics: The United States and the Balance of Power*. – Harcourt, Brace and Company, New York.
- SPYKMAN, N. 1944: *The Geography of the Peace*, New York, Harcourt, Brace and Company.
- SZŰCS J. 1981: Vázlat Európa három történeti régiójáról. – *Történelmi Szemle* 24. 3. pp. 313–359.
- VERVUOLIS, G. 2023: The Three Seas Initiative: New Breathing for North–South Connectivity in the Context of Current Geopolitical Shifts in Europe. – *Lithuanian Foreign Policy Review* 41 pp. 35–39. <https://www.cceol.com/search/article-detail?id=1103748>
- WINCHESTER, B. J. 1973: Hungary and the “Third Europe” in 1938. – *Slavic Review* 32. 4. pp. 741–756. <https://doi.org/10.2307/2495494>

Internetes források

- 3seas.eu: Three Seas Story. 2024. <https://3seas.eu/about/threeseasstory> (Utolsó megtekintés: 2024.04.21).
- Joint Statement (2016): Dubrovnik Summit. Three Seas Initiative. <https://3seas.eu/about/past-summits/dubrovnik-summit-2016> (Utolsó elérés: 2024.05.16.)
- Joint Statement (2017): Warsaw Summit. Three Seas Initiative. <https://3seas.eu/about/past-summits/warsaw-summit-2017> (Utolsó elérés: 2024.05.16.)
- Joint Statement (2018): Bucharest Summit. Three Seas Initiative. <https://3seas.eu/about/past-summits/bucharest-summit-2018> (Utolsó elérés: 2024.05.16.)
- Joint Statement (2019): Ljubljana Summit. Three Seas Initiative. <https://3seas.eu/about/past-summits/ljubljana-summit-2019> (Utolsó elérés: 2024.05.16.)

- Joint Statement (2020): Tallinn Summit. Three Seas Initiative.
<https://3seas.eu/about/past-summits/tallinn-summit-2020> (Utolsó elérés: 2024.05.16.)
- Joint Statement (2021): Sofia Summit. Three Seas Initiative.
<https://3seas.eu/about/past-summits/sofia-summit-2021> (Utolsó elérés: 2024.05.16.)
- Joint Statement (2022): Riga Summit. Three Seas Initiative.
<https://3seas.eu/about/past-summits/riga-summit-2022> (Utolsó elérés: 2024.05.16.)
- Joint Statement (2023): Bucharest Summit. Three Seas Initiative.
<https://www.presidency.ro/en/media/joint-declaration-of-the-eighth-summit-of-the-three-seas-initiative-bucharest-6-7-september-2023> (Utolsó elérés: 2024.05.16.)
- Joint Statement (2024): Vilnius Summit. Three Seas Initiative.
<https://3seas.eu/about/past-summits/vilnius-summit-2024> (Utolsó elérés: 2024.05.16.)
- EHLEM, M 2017: Neighbours look suspiciously at Warsaw. – *Gazeta Wyborcza*, 23 June 2014.
- GERA, V. 2017: Trump visit spotlights Three Seas plan for more energy ties. – *The Seattle Times*, 5 July.
- FRIEDMAN, G. 2017: From the Intermarium to the Three Seas. – *Geopolitical Futures*.
<https://geopoliticalfutures.com/intermarium-three-seas/>
- KORNIS, V. 2022: The Czech Republic's Perspective on the Three-Seas-Initiative. – Friedrich Naumann Foundation. <https://www.freiheit.org/central-europe-and-baltic-states/czech-republics-perspective-three-seas-initiative>
- The Territorial State and Perspectives of the European Union, 2011 update: Background document for the Territorial Agenda of the European Union 2020 (2011): https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/policy/what/territorial-cohesion/territorial_state_and_perspective_2011.pdf
- TALAGA, A. 2018: Polityka historyczna: Nasza bajka jest lepsza. – *Rzeczpospolita*, 31 January.